

zaïek, waaraan negentien auteurs bijdragen hebben geleverd. De korte smaakmakers worden afgewisseld met terreinverkenningen en langere bespiegelingen, bijvoorbeeld van de biografie van Cola Debrot, J. J. Oversteegen, over Antilliaanse schrijvers. De toonaangevende Nederlands-talige auteurs, zoals Albert Helman, Astrid Roemer, Frank Martinus Arion, Bea Vianen, Boeli van Leeuwen — om er een paar te noemen — figureren in meerdere analyses. Maar de scribenten hebben nagelaten over de grenzen van hun disciplines en specialisaties heen te kijken. Er is gekozen voor een encyclopedische opzet, dus voor veelvuldigheid en dat heeft, zoals bekend, intrinsieke nadelen. Zo wordt de lezer in het ongewisse gelaten over dwarsverbanden, wat wel gebeurt in sommige bijdragen in de Engelse sectie. Wellicht biedt het derde Caraïbische deel uitkomst, want daarin ligt de nadruk op vergelijking tussen de verschillende taalgebieden.

Waar het handboek wel voortdurend aan raakt en dat inspireert tot reflectie, is het contextualiseren van de literaire thema's. Het vocabulaire van de postkoloniale literatuurbeschouwing ontbreekt uiteraard niet, met sleutelbegrippen als: ballingschap, vervreemding, diaspora's, mengidentiteiten, creolisering, tussenfiguren en herschrijvingen. Maar in hun rechtvaardiging van het bestuderen van de Caraïben als één cultuurgebied gaan de redacteurs nog een stap verder. Zij wijzen er terecht op dat kolonisaties hebben geleid tot massale verplaatsingen van mensen. Al eeuwen vindt een continu proces van migratie en vestiging plaats, en daardoor ook van sociale en culturele beïnvloeding. Dat de Europese kolonisten erin geslaagd zouden zijn hun levenswijze aan iedereen dwingend op te leggen, is een historische vertekening. Zij konden alleen overleven door zich in de praktijk van alledag aan te passen aan de influx van andere leefwijzen, of het nu ging om taal, mores, expressievormen en wat niet al. Menging of creolisering is een logisch uitvloeisel van al dan niet gedwongen interactie tussen mensen. En dat verschijnsel heeft zich voortgezet in het postkoloniale tijdperk, dus is het zaak die lange lijnen van verbondenheid bloot te leggen. Aan dit rijke overzichtswerk valt af te lezen dat de literatuur bronnen te over biedt. Een interdisciplinaire aanpak zou de geschiedenis verder kunnen openbreken.

Wim Willems

G. Termorshuizen, met medewerking van A. Schölte, *Journalisten en heethoofden. Een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse dagbladpers, 1744-1905* (Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar, Leiden: KITLV uitgeverij, 2001, 862 blz., €68,95, ISBN 90 3887426 X (Nijgh en Van Ditmar), ISBN 90 6718186 2 (KITLV)).

'Het is een merkwaardig verschijnsel, dat het journalisme, oorspronkelijk slechts bestemd tot verspreiding van nieuwstijdingen en nuttige voorlichting van het groote publiek, op het eind dezer eeuw voor een groot gedeelte is ontaard in het dienstig maken van dagbladen aan de persoonlijke opinie van hunne dirigenten.' Dit citaat uit augustus 1896 is waarschijnlijk afkomstig van drukker-uitgever P. A. van Asperen van der Velde, waarnemend redacteur van de *Semarang-Courant* (1895-1906). Gerard Termorshuizen memoreert deze 'wijsheid' als een van de weinige standpunten die deze krant in haar bestaan debiteerde (430-431).

Deze 'wijsheid' ging voor menig in het voormalig Nederlands-Indië verschijnende krant op, zeker in de negentiende eeuw. In Termorshuizens uitputtend overzicht van de 'Indische' pers komen we weinig werkelijke succesverhalen tegen. Veel couranten en kranten bestonden slechts korte tijd en kenden wisselende redacties. De journalisten en redacteurs waren niet altijd getalenteerde nieuwsschrijvers. De persbreidel van de (koloniale) overheden vormde een an-

dere belangrijke factor voor het relatieve falen van de Indische pers. Maar het al dan niet welslagen van de diverse titels is niet het uitgangspunt van dit uiterst welkome overzicht van de Indisch-Nederlandse dagbladpers. Termorshuizen heeft na tien jaar noeste arbeid het eerste deel dat de periode 1744-1905 beschrijft het licht doen zien. Hopelijk verschijnt het tweede deel dat de jaren 1905-1942 zal behandelen binnen niet al te lange tijd.

Termorshuizen heeft monnikenwerk verricht. Hij heeft alle dagbladtitels die in die anderhalve eeuw in de toenmalige Nederlandse kolonie verschenen op een rijtje gezet. Van kranten en krantjes uit de periode 1744-ca. 1850 is helaas veel verloren gegaan. De nadruk ligt dan ook op de periode ca. 1835-1905. De ordening is geografisch, chronologisch en naar titel. Gelukkig is het geen droge opsomming geworden. De krantentitels worden aan de hand van hun redacteurs en journalisten uitgediept. Dat levert soms juweeltjes van — biografische — schetsen op. Aan dit overzicht gaat een uitgebreide historische schets vooraf.

Aan het eind van de jaren vijftig van de negentiende eeuw zien we de opkomst van een volwassen 'Indische' pers. Voorheen waren het vooral advertentieblaadjes en kranten van overheidswege die het Indische perslandschap domineerden. De jaren 1850-1905 worden gekenmerkt door snelle veranderingen. De Indische pers wordt steeds meer een klankbord van de 'Indischgasten'. Hun grieven en verlangens nemen toe, hun emancipatie neemt een aanvang. Een van dé ijkjaren is 1870 als het cultuurstelsel wordt verlaten en steeds meer 'particulieren' naar Indië (ver)trekken. Al snel daarna dient zich een economische crisis aan. De Atjeh-oorlog, die in 1873 uitbreekt, verergert de situatie nog eens. De Indische pers keert zich meer en meer tegen het koloniale beleid van Nederland. In de jaren negentig keert het tij en vanaf 1905 gaat ook de journalistiek in Nederlands-Indië een nieuwe fase in.

De (koloniale) overheid laat niet na de pers te beteugelen. Er bestaat geen vrijheid van drukpers in Indië. Het Drukpersreglement van 1856 geeft justitie een wapen in handen om op te treden tegen kranten. Menig krant wordt bedreigd met sluiting en haar journalisten, redacteurs en uitgevers hangt gevangenisstraf of verbanning boven het hoofd. In 1906 wordt het Drukpersreglement gewijzigd. De juridische instrumenten om onwelgevallige journalistieke uitingen achteraf aan te pakken blijven gehandhaafd. De herziening beoogt vooral een opening te bieden als 'veiligheidsklep van verhitte gemoederen, ofwel manometer van bestaande ontvrederheid', aldus de directeur van justitie in Indië, J. W. Th. Cohen Stuart. Termorshuizen beschouwt het nieuwe Drukpersreglement als een symbolische overwinning. De pers werd met de nieuwe wet erkend als maatschappelijke factor waarmee rekening gehouden diende te worden (193-194).

De Nederlandstalige pers staat centraal in *Journalisten en heethoofden*. Het was in eerste instantie de bedoeling om ook de 'inheemse' pers tijdens de koloniale tijd te beschrijven; een opdracht uit te voeren door een Indonesisch historicus in het kader van een Nederlands-Indonesisch samenwerkingsproject. Volgens Termorshuizen waren er kennelijk politieke redenen om die te laten rusten. Beschrijvingen van de (vooral Maleise) 'anti-koloniale' pers zouden de Indonesische lezer wel eens aan het denken kunnen zetten over de huidige situatie in eigen land (13).

Wat rest is de geschiedenis van de Indische krant als 'histoire intime' voor de relatief kleine koloniale gemeenschappen op Java en de zogenaamde buitengewesten. De Indische pers ontwikkelde wat Termorshuizen noemt een 'tropenstijl', een vitale en levendige schrijfstijl, die volgens de auteur te maken had met het leven in het hete klimaat. De communicatie zou losser en meer ongebonden zijn dan die in het moederland. Spontaniteit kwam ook tot uitdrukking in de persoonlijke band tussen kranten en hun lezers. Humor was een belangrijk element. 'De' Indische krant had een dubbele roeping: enerzijds nieuws en geëngageerd commentaar leveren

en anderzijds de lezers afleiding en amusement bieden. In een sfeer van relatieve vrijheid konden getalenteerde mannen hun stempel drukken op de door hen volgeschreven kranten. De Nederlandstalige Indische krant wordt vanaf 1880 ook een spreekbuis voor de zogeheten Indo-Europeanen, lournalisten plaatsen vanaf die tijd de problematiek van deze tweederangs burgers met een Hollands-koloniale opleiding en werkring op de journalistieke agenda.

Het is jammer dat de geschiedenis van de Indische pers beperkt blijft tot de Nederlandstalige. Verder vraag ik me af wanneer 'de' journalistiek volwassen is. Is dat als er persvrijheid bestaat? Is dat als er sprake is van een oppositiepers? Is dat als er getalenteerde schrijvers-journalisten opstaan die het vak waardig zijn? Is dat in het geval van de Indische pers als het journalisten betreft die zich permanent overzee gevestigd hebben of daar geboren zijn, of juist niet? Is dat met de oprichting van een journalistenkring in 1904, een teken dat journalisten hun beroep serieus nemen? Waar ligt de grens tussen nieuwsverschaffing, al dan niet ingegeven door commerciële belangen, en opiniepers? Afgaande op de bevindingen van Termorshuizen is het antwoord op die vraag niet zo eenduidig als het lijkt.

Angelie Sens

MIDDELEEUWEN en NIEUWE GESCHIEDENIS

L. Falkenstein, e. a., *Sede vacante. La vacance du pouvoir dans l'Eglise du moyen âge* (Centre de recherches en histoire du droit et des institutions. Cahiers XV; Brussel: Facultés Universitaires Saint-Louis Bruxelles, 2001, x + 170 [+ 8] blz.).

In hun Woord vooraf behandelen Jean-Louis Kupper, Alain Marchandisse en Benoît-Michel Tock de verscheidene mogelijkheden om gebruik of misbruik te maken van een vacuüm tussen bisschoppelijke ambtsperiodes in de Middeleeuwen. Zij belichten de samenhang tussen de bijdragen in dit cahier vanuit studies van Jean Stengers over de rol van de koning in België, van Bernard Guenée over de middeleeuwse koningen van Frankrijk, alsook van Jean Gaudemet en Mare Dykmans over de kerkelijke *vacationes sedis*. Het colloquium, waarvan dit cahier de handelingen bevat (zie 39), was opgezet om het thema van de sedisvacatie binnen de verschillende geleidingen van de middeleeuwse kerk te verkennen. In hoeverre poogden andere kerkelijke en wereldlijke gezagdragers tijdens die intervallen een deel van de uitoefening van die tijdelijk verweesde kerkelijke macht in te palmen? Ontwikkelde de kerk tijdig een aangepaste algemene regelgeving om die aanvallen van buitenaf af te slaan? Zoals zo vaak gebleken is uit het oplossen van crisismomenten in het verleden, wijst de voorliggende bundel eerder in de richting van een bont patchwork, dan van een volkomen eenduidig lineaire en uniforme uitvoering van één enkele oplossing. Geen van de auteurs vond een algemene canonieke regelgeving waarbij sedisvacatie uniform werd ingevuld en waarbij de macht en invloed van bijvoorbeeld het kathedraal kapittel tijdens de sedisvacatie canoniekrechtelijk werd geneutraliseerd.

De bijdrage van Pascal Montaubin (117-149) handelt over het pauselijk niveau. De neerslag binnen de diplomatiek van deze periodes van machtsvacuüm in aartsbisdommen en bisdommen is belicht in de studie van Benoît-Michel Tock (153-169). Op het typisch kerkrechtelijke aspect gaat Dafydd B. Walters in (39-54), in de enige Engelstalige bijdrage: vanuit de decretale